

Українська людність в Польщі в світлі перепису

з дня 9. XII. 1931 р.

Вступ. Загальний перепис людности в Польщі з дня 9. XII. 1931 р. pozwalaє нам здати собі справу з цілого ряду демографічних явищ, які зайшли в останніх десятиліттях на наших землях, що належать до Польщі, як число людности і її розміщення, проблема урбанізації, та, що важніше, можемо виробити собі картину еволюції людности, порівнати її розвиток перед війною з повоєнним, прослідити темпо урбанізації, вкінці порівнати розвиток людности на тих землях з розвитком інших країн, в першій мірі інших українських земель.

Головний Статистичний Уряд в Варшаві опублікував досі такі висліди перепису: число мешканців після повітів і міст, а навість громад та поділ людности поодиноких повітів на польську і непольську. Не маємо наміру займатися в цій розвідці національною структурою наших земель, хочемо лише пізнати число людности, її рух і урбанізацію. Писати про нац. структуру наших етнографічно земель трудно: раз що не маємо ще повної картини їх національних відносин з причини виріжнення лише польської і непольської людности, по друге тому, що навіть ці висліди, які опубліковано, змушують нас дивитися на національну статистику тих земель після останнього перепису ще з більшою обережністю й критицизмом, як ми дивилися на висліди перепису з 1921 р. Коли однак іде про числа цілої людности, є вони цілком певні, не мають цих браків, які мали числа з 1921 р.: в неповний рік по закінченні війни людність улягала ще сильній флюктуації.

Поодинокі демографічні проблеми мусимо окремо розглянути для Галичини, окремо для півн.-західних земель, не лише ізза зовсім іншого процесу руху людности в цих двох областях, але й ізза ріжниці матеріялів: на території Галичини переведжено перед війною перепис людности (як в цілій Австро-Угорщині) — часто, бо в роках 1857, 1869, 1880, 1890, 1900 і 1910, на півн.-зах. землях, (як в цілій Росії) — лише в р. 1897 і тому не можемо точніше порівнувати руху людности, чи урбанізації перед і по війні і ряд питань, на які можемо відповісти, є далеко скромніший.

I. Величина території і число людности. Величину національно-української території в Польщі і її

¹⁾ V. B. Wiadomości Statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego Rok X. Warszawa 1932.

людність подається у нас різно, часто доволі фантастично, хоча обі величини легко обчислити. Українська національно територія Галичини є точно означена М. Кордубою²⁾ і цю величину й ми приймаємо. В склад півн.-західних земель входить ціле волинське воєвідство, переважна частина поліського, частина любельського і частина повіту Більськ, який належить до білостоцького воєвідства. За границю між українською і білоруською територією на Поліссі уважаємо межу української і білоруської мови, визначену точно лінгвістами і етнографами³⁾, з волинського воєв. уважаємо за національно-українські ці частини Холмщини і Підляша, де перед війною, та вже по царським указі толеранційним і переході осіб з православ'я на римо-католицизм, мали більшість православні себто українці; число православних подає проф. Францев⁴⁾. В цих границях представляється територія і людність українських національно земель в Польщі такі:

	територія в км. кв.	людність в 1000	людність міська в %	густота людности
I. Галичина	54.580	5.760	22 ¹ / ₂	100
а) воєв. львівське	20.060	2.317	30	116
б) „ тернопільське	16.330	1.603	16	98
в) „ стайславівськ.	16.910	1.476	20	87
г) „ краків. (Лемків.)	1.280	64	11	50
II. Північно-західні землі	80.070	3.890	13	49
а) Волинь	35.730	2.085	12	58
б) Полісся	31.200	1.007	14	32
в) воєв. люблінське	9.620	680	13	71
г) повіт Бізьск	3.520	118	18	33
Усі нац.-українські землі в Польщі	134.650	9.350	18 ¹ / ₂	70

Ця територія відповідає так під оглядом величини, як і числа мешканців середнім країнам Європи. Творить вона 35% простору Польщі, а мешкає на ній 29% всего її населення. В порівнанні з цілою етнографічно українською територією в Європі, твоять згадані землі 18% під оглядом простору, 19% під оглядом числа людности; в порівнанні з етнографічно-українською територією в її максимальних границях, себто разом зі східною частиною північного Підкавказзя і давними 4-ма північними повітами б. чернігівської Губернії оба числа обнижуються до 15% і 17%.

II. Людність Галичини. Розвиток людности Галичини представляв в останніх трох десятиліттях⁵⁾ так:

1900—1910	+1.03%,	1921—1931	+1.38%,
1910—1921	-0.85%,	1910—1931	+0.02%,

²⁾ Мирон Кордуба: Територія і населення України. Відень 1918.

³⁾ Іван Зілинський: Карта українських гов.рив. Варшава 1933.

⁴⁾ В. А. Францев: Карты русского и православнаго населенія Холмской Руси. Варшава 1909.

⁵⁾ Числа відносяться до Східної Галичини в межах апеляційного суду, себто також з польською частиною повітів: Ярослав, Перемишль, Сянік, та без Лемківщини і кількох сіл пов. Березів.

В розвитку людности Галичини в ХХ. ст. можна легко вирізнити три фази: передвоєнну зі середнім приростом людности, воєнну зі сильним убутком і повоєнну, знову з середнім приростом. Правдоподібно число людности в 1921 р. було дещо більше, чим виказане переписом і правдоподібно воєнні страти були менші, як зазначені в таблиці, а повоєнний приріст дещо менший, однак три ріжні фази розвитку людности з певністю виступають. Розглянемо рух людности в цих трьох фазах окремо.

а) Рух людности в передвоєнній добі. Пересічний річний приріст людности Галичини перед війною був середній і виказував, як видно з нище поміщеної таблиці, тенденцію сталого зменшування:

час	природний приріст	дійсний приріст	білянс мандрівок
1880—1890	1'09	1'14	+45
1890—1900	1'51	1'11	-26 5%
1900—1910	1'56	1'03	-33 8%

Однак цей дійсний приріст був лише частиною природного, бо Галичина була країною чимраз більшої еміграції. І хоч природний приріст улягав стало збільшенню, завдяки зменшенню смертности, то рівночасно збільшується темпо еміграції, яка 1880—1890 рр. була ще менша чим імміграція, в слідуєчому негативний білянс мандрівок обхопив вже $\frac{1}{4}$, а в останньому $\frac{1}{3}$ природного приросту. Галичина, а також Буковина і Закарпаття були задля свого аграрного перенаселення тими частинами нашої етнографічної території, які достарчали найбільшого контингенту емігрантів; Галичина стратила наслідком мандрівок в 1890—1900 рр. 389.000 населення. Та рівночасно Галичина була і країною імміграції, а саме до міст, до нафтового басену, а подекуди навіть на села іммігрували поляки з заходу. Подібне явище находимо і на Великій Україні, з якої вправді рік річно їхали сотки тисяч Українців до Азії, та рівночасно була і є Україна тереном імміграції для Росіян, які поселялися по містах і в донецькому промисловому районі. Якаж була причина цього аномального явища, що Українці емігрували зі своєї території, а інші іммігрували, що збільшувало відсоток національних меншин? Українське населення не любило міст, воліло їхати аж за море шукати для себе місця там серед подібних умовин, чим шукати на Україні, але в містах. Через це не наступила українізація міст і урбанізація українців, через те міста — осередки матеріяльних і духових цінностей залишилися не нашими. В Галичині природний приріст українців і поляків за час 1900—1910 був майже той сам, а дійсний приріст поляків (себто римо-кат.) виносив 19'4, українців (гр.-кат.) лише 8'9%; українці наслідком мандрівок тратили 45% природного приросту, поляки емігрували слабо, рівночасно

іммігрували і білянс їх мандрівок був позитивний, бо дійсний приріст перевищав о 12% природний. Сильна еміграція українців перед війною була дуже великим лихом для нашого стану посідання.

Представлений тут приріст людности не був усюда однаковий. Інший був приріст села, інший міста, інший ріжних частин краю. Найсильніший був приріст в цих повітах, які мали найсильніші атракційні точки в горах, в яких був найсильніший природний приріст. Коли в часі 1900—1910 приросла ціла людність Галичини о 10·8%, приріст Львова виносил 28·9%, повіту Львів — 26·2%, Дрогобича — 28·1%. Найнижчий приріст виступав в тих смугах, де була найсильніша еміграція. Жадного приросту не було на Лемківщині, яка цілий свій сильний природний приріст слала до Америки; слабкий (2·7%) виказують повіти, які сусідують з західною Галичиною, Покуття і східне Поділля, серед якого борщівський повіт не виказав жадного приросту людности, а заліщицький навіть 0·9% убутку; усі ці околиці є аграрно перенаселені, які не мають жадних умовин для розвитку промислу чи торговлі. На 51 східно галицьких повітів лише 7 повітів і місто Львів мали в 1880—1910 рр. дійсний приріст сильніший від природного, себто виказували перевагу імміграції над еміграцією (Львів, Станиславів, Перемишль, Дрогобич, Турка, Коломия, Стрий) і це все повіти зі значнішими міськими осередками. В часі 1900—1910 найшлися вже лише 3 повіти без дефіцитового білянсу мандрівок (Львів, Дрогобич, Турка).

Вже з наведених прикладів видно, що процес урбанізації, так характеристичний для нашої доби, обхопив і Галичину, хоч слабше як країни середньої і західної Європи, бо не було в Галичині головної підстави для урбанізації — промислу. Однак хоч приріст міст був сильніший, як сіл, також села виказують доволі сильний приріст, якого не стрічаємо ні в середній, ні в західній Європі, де ціла надвишка сільської людности йде до міста. Приріст людности міст (у відсотках) за передвоєнне 30-ліття бачимо зі слідууючої табелі, в якій поділено міста на класи за кількістю людности (в тисячах)

роки:	100	приріст в %		нижче 5 усі міста			
		20-100	5-20	села цілий край			
1880—1890	16·6	23·1	11·8	6·6	13·6	11·7	12·0
1890—1900	25·0	23·8	7·7	7·6	14·0	11·2	11·7
1900—1910	28·9	22·2	13·9	3·2	16·9	8·5	10·8
1880—1910	87·8	88·4	35·3	18·4	51·4	35·9	38·6

Урбанізація поступала за передвоєнне десятиліття невпинно. Приріст села є за кожне десятиліття менший, приріст міст більший. Темпо урбанізації росте: в 1880—1890 був ріст міст лише о 16% більший, як ріст сіл; в наступному десятиліті вже о 25%, в останньому навіть о 99%. Памя-

таймо однак, що навіть в останньому десятилітті був приріст села дуже високий в порівнянні з країнами західної і середньої Європи. Приріст міст неоднаковий. Чим більше місто, тим швидше росте. Сильний приріст виказують лише міста, які мають більше як 20.000 мешканців. Міста з 5 20.000 мешканців мають такий приріст, як села, а дрібні місточка менші від 5.000 приросту майже не мають, пропорціонально тратять людність; дрібні ці оселі лишилися за розвитком промислу, а не стали важнішими осередками торгівлі, їхнє християнське, переважно хліборобське населення лишалося на місці, жидівське покидало місточка і переносилося до міст середніх і великих.

Не можемо входити в подробиці росту поодиноких міст, підчеркнемо лише, що найбільший приріст мали міста на залізничному шляху Перемишль—Львів—Чернівці, з інших Дрогобич і Стрий в зв'язку з розвитком нафтового промислу. З більших міст зріс за 30-ліття Львів о 88%, Перемишль о 145%, Коломия о 85%, Дрогобич о 90%, Тернопіль о 31%, Станиславів о 79%, Стрий о 145%, Ярослав о 93%, Самбір о 49%, Броди зменшилися о 20%. З менших міст сильно ріс Сянік (109%), Турка (80%), Сколе (86%), Тустановиці (112%). Мертвим містом від десятків літ були Броди, колись одно з найбільших міст і осередок торгівлі з Україною. Загалом на 100 осіб Галичини мешкало в містах в р. 1910—1914, в р. 1880 лише 18·8 м.

В порівнянні з іншими етнографічно нашими землями Галичина мала найменший приріст. За 14 літ 1900—1914 зростає людність Галичини о 14%, Закарпаття о 20%, півн.-західних земель о 26%, Наддніпрянщини (в границях теперішньої У.С.Р.Р.) також о 26%, а лише одної Буковини о 12%. З причини аграрного перенаселення і зв'язаної з ним еміграції Галичина мала відносно слабкий приріст і тому уділ її в людності цілої України зменшився за час 1900—1914.

б) Доба війни. Світова війна завдала тяжкі втрати Галичині, цивільна людність гинула наслідком епідемії, евакуацій, тощо. На підставі польського перепису мала людність Східної Галичини зменшитися за час 1910—1921 о 89%, Західної о 4%. Коли візьмемо під увагу, що до 1914 р. приріст людності був нормальний, втрати ці збільшаються для нашої території до 12%. Це правдоподібно за великий відсоток з причини неточности перепису з 1921 р., але не багато відбігає від дійсности. Усі повіти — видно з порівняння перепису 1921 р. з переписом 1910 р. втратили людність крім міста Львова, який мимо війни зріс о 6%. Найменші втрати понесли гірські околиці та західні окраїни, де боєва лінія переходила лише через короткий час, найбільші терени... боєвого фронту з часу всесвітньої війни 1915—1917.

в) Повоєнна доба. По війні умовини руху людності улягли зміні в порівнянні з передвоєнним часом. Пере-

сичний річний природний приріст Галичини за десятиліття 1921—1931 вносить 1·40, перед війною вносив він 1·56. Цей приріст виказує тенденцію до обнизки і так для р. 1931 кофіцент приросту вносить лише 11·6. В порівнанні з передвоєнним десятиліттям смертельність улягла зменшенню, але ще більшому плодючість населення. За 1921—1931 вносила річна плодючість 3·39‰, смертність 1·99‰, на рік 1931 ці числа є 2·96‰ і 1·80‰. Можливо, що числа для десятиліття є дещо за високі задля правдоподібно замалого числа людности з 1921 р. Числа на р. 1931 і 1932 є певні. Природний приріст Галичини є вже не високий, але середній. Як перед війною має Галичина найменший природний приріст з усіх етнографічно українських земель⁷⁾. Має вона також менший приріст, як пересічний всеї Польщі і то не так задля малого числа уродин, як великої смертельности. В останніх роках в ряді повітів — спеціально в Тернопільщині — видно сильне обниження уродин. Як перед війною так і тепер найбільший природний приріст виказують гори, найменший Поділля, спеціально його східна частина, де в ряді повітів чимраз більше закорінюєся система двох дітей.

Дійсний приріст є менший як природний. В світлі урядової статистики вносив він річно пересічно за 1921—1931, 1·31‰ себто був лише о 7‰ менший як природний. І хоч ці числа не зовсім певні, ясною стає нам инша картина руху людности як перед війною. Хоч природний приріст є менший як давніше, однак дійсний є більший задля сильного припинення еміграції. Білянс мандрівок, який давав аж 33‰ страт, тепер дав їх лише 7‰. Коли перед війною лише чотири повіти мали позитивний білянс мандрівок, тепер є їх аж 12, хоч якраз ці числа урядової статистики мають в собі деякі непевности. Розуміємо справді, що білянс мандрівок був позитивний для Львова і для дрогибицького повіту, та не розуміємо чому для Надвірної (48‰) або Долини (31‰) або Богородчан (17‰), які не були хіба atrakцією для імміграції, радше це хіба статистики.

Не маємо наміру ставляти тут складного й важного питання, яким шляхом ішла еволюція національного стану посідання за повосне десятиліття (розроблення цієї квестії лишаємо для окремої статті). Зазначимо лише: з поодиноких складників руху людности, природний приріст греко-католиків згідно з урядовою статистикою переважно менший як римо-католиків в Галичині, а стало менший як римо-като-

⁷⁾ Пересічний річний природний приріст Польщі в часі 1921-1931—1·62 (уродини 3·39 смерти 1·62), за рік 1931 — 1·48 уродини 3·03, смерти 1·55). Природний приріст України за рік 1927 вносить 2·25 (уродини 4·05, смерти 1·78).

ликів в цілій Польщі⁸⁾ з причини значної смертності нашого населення. Українці виказують більшу плодючість, але ще більшу смертність. Однак різниці ці невеликі. За це еміграція як і перед війною охопила нашу людність сильніше як польську, яка крім цього дорогою кольтонізації тут і там поселялася в Галичині. Завдяки припиненню комунікації наші страти через мандрівку перестали мати місце. До поборення ще друге лихо — велика смертність.

г) Стан людности в 1931 р. в порівнанні з 1910 р. Спеціальний інтерес має порівнання теперішнього стану людности в Галичині з передвоєнним з 1910 р., далеко більший, як порівнання з 1921 р. і задля браку повної точности в переписі з 1921 р. і тому, що в моменті цього перепису не була ще покінчена флюктуація людности спричинена війною.

В р. 1931 було людности Галичини⁹⁾ о 4·7% більше, як в р. 1910, себто стан з р. 1931 відповідає правдоподібному числу людности з початку війни, а воєнні страти повоеєнний розвиток загоїв. Загальна картина розміщення людности тепер є подібна, як перед війною, та наступили деякі пересунення. Є ряд повітів, яких людність сильно приросла, є цілі смуги краю, які не осягнули передвоєнного стану населення. Суцільною смугою з сильним приростом 5—10% є гори, повіт Лисько має навіть приріст 12%, а Надвірна 16%. Цей сильний приріст завдячують гори сильному природному приростові, який тепер мусить залишитися переважно в краю з причини обмеження еміграції. Крім гір виказує сильний приріст людности львівський повіт, який разом з Львовом зріс о 29% — це найвизший приріст в Галичині — і дрогобицький повіт з його нафтовим басеном (+12%). З інших повітів сильніший приріст виказують повіти Бібрка (+9%), Калуш (+8%), Перемишляни (+8%). Смугою, яка має ще тепер менше людности, як перед війною є східне Поділля, близько кордону. І так повіт Копичинці має на 14% менше, як в 1910 р., сусідний повіт Збарж стратив 7% людности, Теревовля 7%, Чортків 5%, Снятин 5%, Скалат 2½%, Заліщики 1½%. Є це суцільна полоса, яка вже перед війною мала низький природний і дійсний приріст людности, де виступає сильна еміграція і яка понесла сильні страти в часі так всесвітньої, як і інших війн, вкінці пограничне положення не сприяє розвиткові торгівлі і урбанізації.

⁸⁾ Число уродин у гр-кат. за рік 1931 = 33·9‰, смертей 20·9‰, природний приріст = 13·06, числа для римо-кат.: 31·3‰, 15·8, і 15·5‰, для православних: 34·1‰, 15·2‰, і 18·9‰.

⁹⁾ Перепис з 1931 р. подає для поодиноких повітів і міст лише число самої цивільної людности без військових; перепис в р. 1910 — і людність цивільну і військову. Для точности в нашому порівнанні узглядиємо емс лише цивільне населення.

Як представляється теперішній стан урбанізації в Галичині? Тут живе тепер 1.211.000 міської людности, що творить $22\frac{1}{2}\%$ населення. Галичина має одно велике місто, Львів з 316.000 мешканців, 9 міст середних з 20—100.000 мешканців¹⁰⁾, 16 малих міст з 10—20.000., 32 місточка з 5—10.000 мешк. і 44 місточка, яких людність є нижча від 5.000. Приріст міст різної величини і сіл видно з слідууючої таблиці:

величина міст

—100.000	20—50.000	10—20.000	5—10.000	5.000	міста	села	разом
приріст в %							
4·3	6·6	4·9	7·3	—6·8	11·7	2·9	9·5

Картина урбанізації подібна, як перед війною, але різкіша. Приріст міст є сильніший, як сіл, однак лише Львів виказує сильний приріст. Характеристичним явищем є упадок дрібних місточок, які перед війною тратили справді свій природних приріст, але виказували ще дрібний дійсний приріст, а тепер виказують сильний упадок, зазначений також в безглядних числах. Інший приріст, як перед війною, виказують міста середньої величини. Тоді мали вони такий приріст, як Львів, тепер много слабший, лише один великий Борислав має доволі сильний ріст населення, сильніший від Львова, бо 72% ; коли його вилучимо з 9% середних міст, виказують вони ледви $0\cdot7\%$ приросту, себто зглядний убуток. Міста середньої величини розложені переважно на Підкарпатті на перехрещенні двох важних комунікаційних шляхів півздовжнього підгірського і поперечних карпатських. Ці другі звязували перед війною Галичину з рештою держави, в склад якої вона входила, а рух на них був жвавий, тепер він ослаб з причини нових політичних кордонів. Відбулося це на розвитку міст; лише положені на заході Перемишль¹¹⁾ і Самбір приросли перший о 10% , другий о 9% , Дрогобич стратив 6% людности, Стрий зискав 3% , Станиславів 2% , а Коломия замкнена границею з двох сторін впала о цілих 19% . Характеристичний є упадок Дрогобича, який сильно ріс перед війною, його ролю перебрав тепер „Великий Борислав“ утворений з Борислава, Тустановиць і частини околичних громад. З інших середних міст приріс Тернопіль о 7% а Ярослав о 16% .

Менші міста виказують ріжний темп росту. Сильно росте Сянік (43%), чим раз більше значіння має Чортків, який з прилученням сусідних громад зріс з 5.200 на 18.300

¹⁰⁾ Середні міста Галичини мали в 1931 р. мешканців в тисячах: Станиславів 60, Перемишль 51, Борислав 42, Тернопіль 36, Коломия 33, Дрогобич 33, Стрий 31, Ярослав 22, Самбір 22.

¹¹⁾ Числа передвоєнні міст без війська; якщоби ми узгляднили військову залого показалосяб, що Перемишль і Ярослав мають менше мешканців, як перед війною.

мешканців, Ходорів зріс о 73%, Борщів о 21%. Найбільше число міст має ріст подібний до пересічного, та є міста, які втрачють людність. Мертвим містом є Броди, які мають о 29% менше людности, як в 1910 р., а о 37% менше, як в р. 1880; упало воно і передвійною, а пересунення границі унеможливило торгівлю з закордоном. Менші страти поніс Снятин (11%) також з причини прикордонного положення, знищений війною Бучач (28%), Збараж (23%), Кути (19%), Белз (18%), майже всі місточка нище 5.000 мешканців; найсильніші страти поніс Гусятин (55%) задля положення над границею з С.С.Р.П. з перенесенням осередка повіту до Копичинець, Підволочиска, які з цеї самої причини стратили 30% і Заліщики відтяті румунським кордоном (24%).

З усіх міст Галичини виразний ріст має лише Львів і Борислав, усі інші міста разом узяті приросли лише о 1.2%, себто слабше, як села. Причиною цього слабого росту міст є брак або невикористання джерел енергії, а в звязку з цим брак індустріалізації, замкнення краю новими кордонами на півдні і півд.-сході, припинення торгівлі з Надніпрянщиною. Сильніший ріст міст відбувається в границях Польщі лише на території етнографічної Польщі, яка має вигідне комунікаційне положення і джерела енергії (вугілля).

III. Північно-західні землі. Про рух людности на північно-західних землях перед війною не маємо так точних відомостей, як для Галичини. Природний приріст був на них більший, як в Галичині, еміграція була слаба і тому темпо приросту майже в двоє більше. (в Галичині прироста людність за час 1900—1914 о 14%, на півн.-західних землях о 26%).

Війна змінила тут стан людности сильніше, як в Галичині, не так задля безпосередних воєнних ділань, як задля примусової евакуації частини людности російською владою. Коли населення Галичини зменшилося за час 1914—1920 о 13%, страта півн.-західних земель виносила аж 47%, себто половину людности. Евакуація змінила часово національне обличчя Холмщини і Підляшшя, з яких українську людність переважно виселено до Росії. З закінченням війни зачали виселенці вертати до своїх осель і через ряд літ травав урегульований мировим трактатом Польщі з Росією поворот рапатріянтів. Вже по даті перепису, себто по 1921 р. зареєстровано поворот 540.000 виселенців, майже виключно білорусинів і українців. Через рапатріяцію збільшилося населення Волині о 3.3%, Холмщини о 5%, а Полісся о 12% (деяких повітів сильніше прим. берестейського аж о 25%). Одначе до сьогодні не відзискали ще північно-західні землі вповні страт, спричинених виселенням: коли в Галичині в р. 1931 вже о 1% більше людей, як в моменті вибуху війни, тут ще о 10% менше, мимо повороту виселенців і сильного природного приросту.

За час 1921—1931 р., росте людність північно-західних земель дуже хутко, сильний тут природний приріст, дуже слаба еміграція, сильна рапатріяція. Найбільші тут плодючість і природний приріст з усіх етнографічно українських земель, а також найбільший в Польщі, як видно з сліду-ючих чисел, які подають середний річний приріст за 1921—1931 рр.:

	уродини	смерти	природ. пр.	дійсний пр	білянс мандр.
Волянъ	3:80	1:63	2:17	2:73	+29%
Полісся	4:29	1:82	2:47	4:09	+66%
Холмщина	3:40	1:48	1:92	2:89	+41%
Півн.-зах. землі	3:85	1:68	2:17	3:07	+41%

Сильну плодючість пояснюємо поворотом виселенців, які на-ходилися в силі віку, а малу смертність значним відсотком виселенців серед яких сильна смертність виступала вже в часі мандрівки, коли померли слабші одиниці, а залишилися сильніші. Тому то природний а також дійсний приріст є назагал пропорціональний до величини рапатріяції.

Завдяки цим процесам є приріст північно-західних земель дуже сильний, найсильніший на Поліссі, де і уділ рапатріяції найсильніший. Білянс мандрівки усюди позитивний, знова найсильніший для Полісся. Процес урбанізації поступив дуже слабо; міського елементу тут менше, як в інших частинах українських земель. Брак джерел енергії, далека віддаль від важних шляхів, примітивізм господарського життя не були сприятливими чинниками для розвитку міст. Лише 14% людности живе на Холмщині і Підляшшу в містах, 12% на Волині, а на Поліссі 14%. Нема тут ні одного більшого міста від 50.000, сім має людности вище 20.000¹²⁾, дев'ять міст має 10—20.000 мешканців, дев'ять від 5—10.000 а п'ятнадцять понижче 5.000. Процес урбанізації за останнє десятиліття не поступив зовсім вперед: приріст міст такий самий, як сіл. Міста прирастають хаотично: міста з 20—50.000 мешканців приросли за 10 літ о 42%; з 10—20.000 мешк. — о 24%; з 5—10.000 мешк. — о 36%, а менші — о 21%. Брак сильнішого приросту міст виступає по причині рапатріяції, яка збільшила головно людність сіл. Ніщо дивного, що на Волині, де рапатріяція була слаба, приріст міст більший як сіл (міста приросли о 36%, села о 32%), на Поліссі відворотно (приріст міст 35%, сіл 54%). З міст Волині найбільший приріст має Володимир, який приріс о 102·5%, і Луцьк (53%) і на Поліссі найбільший приріст має Берестя (64%). Подібно, як в Галичині так і тут прикордонні міста не виказують росту, одинокими містами, які не мають приросту є Остріг (+2·6%) і Корець (—20%), оба положені над самим кордоном.

IV, Висновки. Укр.етнографічні землі в Польщі складаються з двох областей о відміннім розвитку людности: Га-

¹²⁾ Число мешканців в тисячах: Берестя 48, Рівне 41, Луцьк 33, Пинськ 32, Холм 29, Ковель 28, Володимир 25.

личини і півн.-західних земель. Галичина є країною середнього приросту, найменшого на всій етнографічно-укр. території меншого, як в Польщі, не так задля слабкої плодючості, як сильної смертності. По війні, яка принесла 12% страт в людності природний приріст є ще нижчий, як перед війною, але ослабла також еміграція і завдяки цьому дійсний приріст вищий, як перед війною. Північно-західні землі є країною сильного природного і дійсного приросту, слабкої еміграції. Війна спричинила катастрофальний убуток людності, але поворот виселенців і сильний природний приріст дуже скоро гоїть ці втрати. В повоєнному десятилітті був приріст півн.-західних земель $2\frac{1}{2}$ разів більший, як Галичини.

Поступ урбанізації дуже слабкий, слабший по війні. Найбільше ростуть більші і промислові міста. Зміна кордонів задержала розвиток міст, головню в Галичині. Урбанізація Галичини є дещо більша, півн.-зах. земель слабша, як на інших етнографічно-українських землях.

В останнім десятилітті Галичина виказує слабший приріст, півн.-зах. землі сильніший, чим інші етнограф. українські землі, а також ціла Польща. За час 1921—1931 приросла людність цілої Польщі о 18·9%, зах.-українських земель о 22·2%, цебто роля українських земель в Польщі збільшилася. Відбулося це лише завдяки ростові півн.-зах. земель. Рівночасно наступило пересунення точки на Волинь. Людність Галичини творила в 1921 р. 64% всеї людності українських земель в Польщі, в 1931 р. лише 60%. На 100 українців в Польщі мешкало в 1921 р. 60 в Галичині, а 40 на півн.-зах. землях, в 1931 р. лише 56. Роля півн.-зах. земель збільшується а в звязку з тим повинна кріпшати національна праця на цих землях.

Н.

Без присвяти

Les êtres, ceux que je ne desire ou
n'admire pas m'ennuient.

Henry de Montherlant.
(„Mors et vita“)

Блиском очей свавільним і дитинним;
Тим, що самітна ти — навіть в юрбі;
Що на устах твоїх, позірно штивних,
Іскриться сміх (а часом глум терпкий) —
Всім близька ти мені.

Що осуду Катонів чеснотливих,
Жадніх сензацій — не злякалась ти;
Що в першуж нашу ніч на самоті,
Ти келих без вагань перехилила
З солодкою отрутою на дні;